

2017-04-20

Till Nationell biblioteksstrategi
KB
Stockholm

Nationell biblioteksstrategi – synpunkter från Föreningen BiS, Bibliotek i Samhälle

Föreningen Bibliotek i Samhälle har i många år efterlyst en biblioteksstrategi på nationell nivå och vill härmed bidra till omvärldsanalysen och till diskussionen om vad en sådan strategi ska omfatta.

Nedanstående text är en sammanfattning av diskussionen vid en helgträff i Forsvik i augusti 2017, behandling i styrelsen och synpunkter som framkommit under vintern och vid årsmötet 2017.

Vi har begränsat våra synpunkter till sådant som vi saknar i den diskussion som hittills har förts. Vårt inlägg gäller främst folkbiblioteken.

1. Ansvarsfördelning

Stora problem för biblioteken är f.n. dels den oklara ansvarsfördelningen mellan KB, Kulturrådet och SKL och att vissa frågor hamnar mellan stolarna.

En nationell biblioteksstrategi måste klargöra vilka roller dessa aktörer har och ansvaret fördelas så att de områden som är väsentliga för bibliotekens utveckling täcks.

2. Bibliotekens roll i det demokratiska samhället

Det demokratiska samhället förutsätter bibliotek för människors läsutveckling, lärande, formella och informella studier, det fria kunskapssökandet, ett källkritiskt förhållningssätt och deltagandet i samhällsdebatten bland mycket annat. Biblioteken är också kulturcentra i de flesta kommuner, med ett brett utbud av medier och program- och utställningsverksamhet.

Biblioteken betyder oerhört mycket för många människor, barn och vuxna, men biblioteken måste sträva efter att nå många fler, ”alla”. För att det ska kunna förverkligas krävs en tydligare nationell idé om bibliotekens roll i samhället, en stark lokal förankring och ett förändringsarbete från bibliotekens sida. *Folkbildning* i bred bemärkelse och utifrån dagens förutsättningar kan, enligt vår mening, vara verksamhetsidén.

En definition av vad ett folkbibliotek är, vilken roll det ska ha i närsamhället och vilka krav det ska uppfylla när det gäller öppethållande, mediebestånd, bemanning och utrustning skulle vara ett betydelsefullt stöd i arbetet med biblioteksplanerna.

BiS föreslår att förutsättningarna för att biblioteken ska få ett public service-uppdrag utreds. De bestämmelser som finns i SVT:s sändningstillstånd (§§ 6–13) kan utan större svårighet anpassas till biblioteksväsendet. Ett sådant uppdrag ligger i linje med de aktuella diskussionerna om ”samfälligheter” (Elinor Ostrom), ”gemensam nytta” (Ugo Mattei) och behovet av platser för ”lågintensiva möten” (Ragnar Audunson). Ett public service-uppdrag kan vara en portalparagraf i en nationell biblioteksstrategi.

Bibliotekslagen måste också kompletteras med kvalitetskriterier för att medborgarna ska kunna erbjudas en jämlik biblioteksservice över hela landet, d.v.s. Bibliotekslagens krav på kvalitet måste analyseras och preciseras. De lokala biblioteksplanerna är av mycket olika kvalitet. Större krav bör kunna ställas på att biblioteksplanerna tydligt redovisar hur kommunerna uppfyller och avser att uppfylla Bibliotekslagens bestämmelser. Krav bör också ställas på att biblioteken gör grundligare kartläggningar och analyser av de faktiska förhållandena i lokalsamhället och den planerade utvecklingen.

3. Delaktighet

För förankringen i lokalsamhället är människors *delaktighet* absolut nödvändig. Delaktighet är ett honnörsord som används i många sammanhang och med varierande betydelse. Men det måste, om det ska ha någon verklig innebörd, betyda mycket mer än att *delta* i en verksamhet.

BiS efterlyser en studie av vad delaktighetsbegreppet kan innebära i bibliotekskontexten. Som en utgångspunkt kan Amira Sofie Sandins genomgång i *Barnbibliotek och lässtimulans* användas (2011, s. 177–195). Ett gott exempel på vad en fördjupad delaktighet kan innebära är Biblioteksvännerna i Biskopsgården (<http://bibvannerna.blogspot.se/>).

4. Bibliotek äger rum

Mötesplats är ett annat aktuellt begrepp, men uttjatat och problematiskt, och som kan beteckna vad som helst. BiS anser att medierna har en avgörande betydelse för biblioteken, det är medierna, av alla slag, som skiljer biblioteket från andra mötesplatser. Medierna och besökarna möts; idéer, människor och kompetens berikar varandra.

Beskrivningen av biblioteken som tidigare enbart ett rum för böcker är ohistorisk. Exempelvis skapades Sveriges första barnbibliotek, Stockholms barn- och ungdomsbibliotek, 1911 uttryckligen för att vara en mötesplats för barn från olika sociala miljöer. Biblioteken har aldrig varit enbart ett rum för medier utan på de flesta orter spelat en (mer eller mindre) viktig roll som ett centrum för studier, studiecirkel, kulturprogram, utställningar, konserter och mycket annat. De senaste åren har en rad andra uppgifter tillkommit. Biblioteken har haft stor förmåga att anpassa sig till lokalsamhällets behov, ändrade förutsättningar och utvecklingen inom medieområdet. Men detta förutsätter att varken personal eller medier ”flyter”.

Ett aktuellt exempel på andra uppgifter – som kan ses ur såväl ett inkluderande som uppdaterat folkbildandeperspektiv (digital delaktighet) – handlar om s.k. makerspaces. Makerspaces erbjuder rum för och erbjudanden om skapande aktiviteter, som omfattar såväl analog som digital slöjd, och ger även nya möjligheter till läsfrämjande i form av programmering. Verksamheten som sådan kan med fördel även erbjudas på våra folkbibliotek! Detta helt i enlighet med folkbibliotekens praxis att verka utjämnande, tillgängliggöra verktyg som den enskilde inte själv har resurser att förse sig med.

Det finns vittnesmål men ganska lite fakta om vad biblioteken betyder för människorna, användare och icke-användare. En större studie av synen på och användningen av biblioteken i alla grupper är en nödvändig grund för en diskussion om hur biblioteken ska utvecklas i närtid och på längre sikt. Den nationella biblioteksstrategin är ett utmärkt tillfälle att göra en sådan studie.

5. Medier och digital inläsning

Medieuppbyggnad har kommit i bakgrunden i diskussionen om biblioteken men ett allsidigt mediebestånd är fortfarande en viktig kvalitet. BiS anser att helt användarstyrda mediebestånd strider mot bibliotekens uppdrag i det demokratiska samhället genom att det blir de mest

resursstarka besökarna som kommer att styra utvalet. Bibliotekslagen lyfter fram personer med funktionsnedsättning, de nationella minoriteterna, barn och unga och personer med annat modersmål än svenska som grupper som biblioteket ska ge särskild uppmärksamhet åt, detta bland annat genom att tillgodose dessa gruppers behov av litteratur. När bibliotek låter resursstarka användare styra helt över urvalet finns risken att dessa grupper glöms bort, eftersom de i många fall har svårt att göra sina röster hörda. Här krävs det istället att biblioteken genom medieplanering verkar för att bibliotekslagen uppfylls.

Medborgarna har i allmänhet dåliga kunskaper om informationssökning och nöjer sig med att söka på Google. Hur den digitala inlåsningsen kan motverkas är ett viktigt utvecklingsområde, där det behövs både forskning och projekt. Se exempelvis *Algoritmer i samhället* av Jutta Haider & Olof Sundin vid Lunds Universitet (2016, elektronisk resurs) angående en typ av inlåsningsen som gäller folkbiblioteken.

Serendipitet, d.v.s. möjligheten att stöta på det oväntade eller positiv överraskning, är också en viktig tillgång på biblioteken. Se Björneborn, Lennart (2008). ”Serendipity dimensions and users' information behaviour in the physical library interface.” I: *Information Research. An International Electronic Journal*, Vol. 13, Nr. 4, 2008, samt Björneborn, Lennart & Brendstrup, Eva, (2008). ”Brugeradfærd og serendipitet.” I: *Bibliotekspresen*, Nr. 1, 2008, s. 6–7.)

Bibliotekspersonalens kunskaper om det lokala bibliotekets bestånd är en efterfrågad kvalitet och den lokala förankringen är som nämnts nödvändig. S.k. flytande bestånd, profilköp och hårt centraliserade inköp motverkar lokal anknytning och försvårar den personliga vägledningen och boksamtalen. Detta gäller särskilt medier som vänder sig till barn och ungdomar.

En nödvändig strategisk insats är centrala avtal med förlagen angående e-böcker. Även centrala avtal om NE m.fl. resurser måste träffas på nationell nivå. Centrala avtal måste också träffas med utländska förlag, för att tillgången på böcker på andra språk och från andra kulturer ska bli bättre. Katalogpostförsörjningen är en avgörande fråga när allt fler folkbibliotek går in i Libris och måste lösas.

Tillgången till e-resurser för yrkesverksamma, t.ex. inom landstingsområdet, skiftar mycket. För fortbildning, forskning och utveckling är en mera jämlik tillgång till e-resurser nödvändig och måste behandlas i en nationell biblioteksstrategi.

Internationella bibliotekets (IB:s) uppdrag måste ses över och ansvaret för medier på olika språk måste klargöras. Bibliotekens behov av olika språk kan vara tillfälliga eller mer permanenta. För tillfälliga behov behöver mindre bibliotek ha möjligheten att låna in medier. För permanenta behov behöver kompetens byggas upp och spridas på olika nivåer. IB måste ha barnbiblioteksexpertis. Ansvaret för medier på olika språk på de olika nivåerna i bibliotekssystemet måste klargöras.

Det vidgade textbegreppet får stora konsekvenser för biblioteken och måste belysas.

Konsekvenserna av övergången till Dewey på vissa folkbibliotek måste undersökas och utvärderas. Det verkar inte finnas några som helst fördelar för folkbiblioteken att gå över till Dewey men gemensamma lösningar och riktlinjer måste under alla omständigheter fastställas så att inte flera olika lokala lösningar växer fram.

Den förväntade allmänna övergången till Dewey på folkbiblioteken har ännu knappt påbörjats och det är tveksamt om den alls blir av. BiS kräver att ansvaret för SAB-systemet tas över av KB och fortsätter att utvecklas.

6. Samverkan

Samverkan har lång tradition inom biblioteksvärlden. Begreppet ”det svenska sambiblioteket”, som innebar en tydlig ansvars- och arbetsfördelning mellan biblioteken på olika nivåer, var länge ett uttryck för inriktningen på de statliga insatserna på biblioteksområdet. Detta samarbete har efter hand tunnats ut och andra lösningar har vuxit fram.

BiS anser att samarbete mellan biblioteken fortfarande är viktigt. ”Det svenska sambiblioteket” förtjänar att fyllas med nytt innehåll. Det gäller särskilt inom vissa områden, som medier på andra språk än svenska. Här måste ansvar och samarbete fastslås, för att besökarna ska få tillgång till den verksamhet som de behöver och efterfrågar. Brister inom detta område får inte ursäktas med avsaknad av resurser (vilket nu är vanligt) utan dels måste IB få uppdrag och resurser att bistå biblioteken med kompetens och medier och dels måste krav ställas på biblioteken att göra nödvändiga omprioriteringar.

Ett gemensamt nationellt lånekort skulle ha klara fördelar men kan innebära svårigheter och vissa nackdelar. Förutsättningarna för ett sådant måste utredas.

Läns- och regionbiblioteken har spelat och spelar en mycket viktig roll i biblioteksutvecklingen genom att organisera och erbjuda samordning, fortbildning och utvecklingsprojekt. De senaste åren har flera läns- och regionbibliotek av olika anledningar fått nya regionala uppdrag och förlorat resurser, vilket har gjort det svårt att stödja kommunbiblioteken. Se Barbro Thomas rapport *Den osynliga handen* (Svensk biblioteksforening 2016, elektronisk resurs).

BiS kräver att läns- och regionbibliotekens stöd till fortbildning och utvecklingsarbete garanteras och att ett återinförande av det kompletterande medieansvaret övervägs. Se t.ex. *Språk, makt och hållbar biblioteksutveckling – en rapport om mångspråkig biblioteksverksamhet i Sörmland* av Victoria Lagerkvist (Länsbibliotek Sörmland 2016, elektronisk resurs).

Samverkan med lokalsamhället är lika viktig som samverkan inom biblioteksväsendet. I de mera preciserade kvalitetskriterier, som vi efterlyser i Bibliotekslagen, kan läggas krav i biblioteksplanerna på hur biblioteket samverkar med lokalsamhället.

Bibliotekens samverkan med fackutbildningarna måste bli bättre och även där kan läns- och regionbiblioteken ha en viktig uppgift. Utbildningarna och forskningen inom området biblioteks- och informationsvetenskap måste åläggas att sprida sina resultat till biblioteken. Samordning av utvecklingsarbete på nationell nivå behövs också. Här efterlyser BiS olika incitament till samverkan!

7. Jämlik tillgång

Tillgången på bibliotek är mycket ojämnt fördelad och tendensen är att skillnaderna mellan olika delar av landet och mellan stad och landsbygd blir allt större. Mindre bibliotek läggs ner och ersätts inte av bokbussar eller andra former av biblioteksverksamhet. Detta är odemokratiskt och helt oacceptabelt.

För att driva en lokalt anpassad biblioteksverksamhet, kopplad till Bibliotekslagens krav, behöver bibliotekens chefer mandat att fatta beslut och att leda personalen framåt. Detta försvåras många gånger av otydliga beslutsgångar och av alltför många överbyggningar i organisationerna. Biblioteken har ”sjunkit neråt” i de kommunala hierarkierna.

BiS vill påpeka att meröppna bibliotek ökar tillgängligheten för vissa grupper men innebär begränsningar för många medborgare, t.ex. barn och ungdomar under (i allmänhet) 18 år utan sällskap av en vuxen.

Dagens bibliotek har en rad uppgifter av mycket varierande slag och lokalerna måste vara lämpliga för en bred verksamhet. Se exempelvis *Vad är Fisksätra? Vardagsliv maktperspektiv rörelser* av Amelie Tham & Ida Madsen (Fisksätra museum 2015). Nivån på utlåningen får inte vara avgörande för bibliotekets existens, placering eller finansiering. Bibliotek måste kunna flyttas och resurser omfördelas efter behov. Här gör Huddinge bibliotek en pionjärinsats. Se *Strukturutredningen – en sammanfattning* (Huddinge bibliotek 2016, se Huddinge biblioteks hemsida under Verksamhet).

Allas tillgång till bibliotek måste garanteras! Huddinge biblioteks kartläggning visar att de flesta biblioteksanvändarna finns inom 500 meters avstånd från biblioteket. Placeringen av biblioteken är viktig. Biblioteken måste finnas där människorna finns och närheten till ett bibliotek är avgörande för användandet.

Centralt utvecklad statistik och nyckeltal kan underlätta planeringen inom bibliotekssystemet. Här har en del gjorts men mycket återstår, på nationell, regional och lokal nivå, för att statistiken ska bli ett verkligt användbart verktyg. BiS efterlyser större fantasi när det gäller samverkan med andra aktörer på mindre orter och en utveckling av mobila enheter. Central information och förmedling av ”best practice” kan inspirera till nytänkande.

8. Barnperspektivet och barns perspektiv

FN:s deklARATION för barnets rättigheter förväntas snart bli svensk lag, vilket *måste* återspeglas i en nationell biblioteksstrategi. Barn- och ungdomsverksamheten utgör på många bibliotek 50 % eller mer av verksamheten, både när det gäller utlån och utåtriktad verksamhet. Resurser i fråga om personal, lokalyta och medieanslag motsvarar sällan denna andel. Barnkonsulenter och barnbibliotekarier har i ett femtontal år arbetat för att informera biblioteken om Barnkonventionen och om vad den kan innebära i bibliotekskontexten. 2003 antogs *På barns och ungdomars villkor* som riktlinjer för barn- och ungdomsbiblioteken av Svensk biblioteks-förening (se föreningens hemsida, de föreslås nu att uppdateras). På ganska många bibliotek har *barnperspektivet* fått genomslag och barnverksamheten har fått större uppmärksamhet och därmed även större resurser.

Men mycket återstår att göra, särskilt när det gäller *barns perspektiv*, d.v.s. barns egna uppfattningar om vad de önskar och behöver. (Se Sandin, *Barnbibliotek och lässtimulans*, 2011) Där behövs metodutveckling och spridning av erfarenheter, som kan åläggas läns- och regionbiblioteken. BiS efterlyser ett tydligt barnperspektiv i alla delar av den kommande nationella biblioteksstrategin!

Barnens tillgång till digitala resurser och information/utbildning måste på något sätt garanteras. En nationell katalog anpassad till barn (ej enbart boktips) och/eller ett förenklat gränssnitt till de befintliga katalogerna är en nödvändig satsning.

Appen Bibblix är viktig och bör göras tillgänglig för samtliga barn i Sverige och fler roliga och användbara digitala applikationer bör utvecklas med statliga bidrag. Det är dock ett stort problem att offentligt finansierade appar låser användaren till exempelvis Googles och Apples ekosystem för att kunna installera och använda dem, samt att de bygger på DRM-teknik (Digital Restrictions Management) som minskar användarens frihet till förmån för mjukvaruföretagen och förlagens kontroll. Det bör vara en vägledande princip för en sådan mjukvaruutveckling att den motverkar digital inlåsnings genom fri och öppen programvara, samt DRM-fria medier. Här kan man jämföra folkbibliotekens digitala utveckling med forskningsbibliotekens, där fri och öppen programvara varit en stark norm under en längre tid.

9. Bibliotekarieyrket

Bibliotekariernas utbildning och yrkesroll har nedvärderats de senaste åren. Det hänger delvis samman med bibliotekens tidigare nämnda lägre placering i den kommunala hierarkin, delvis med att besparingarna å ena sidan och uppgifterna å andra sidan har blivit så omfattande att fördjupning och specialisering har försvårats.

Bibliotekariernas unika kompetens efterfrågas av användarna (vilket framkommer i exempelvis fokusgrupper) och måste framhävas och tas tillvara bättre. Möjligheterna till fortbildning måste utökas, gärna i samverkan med läns- och regionbiblioteken.

Utbildningarna och forskningen behöver bättre kopplingar till biblioteken, både när det gäller praktik och teori. Forskningen behöver incitament för att samverka med biblioteken. En mer praktisk forskning kan gynna såväl utbildningen och forskningen som biblioteken. Forskningen kan hämta forskningsområden från praktiken och forskningen kan komma till nytta i praktiken.

Ett helt eftersatt område är utbildning och fortbildning för invandrade och nyanlända personer med biblioteksutbildning och -erfarenhet. Om biblioteken ska uppfattas som relevanta måste personalen spegla befolkningens sammansättning. Här kan utbildningarna åläggas att ta ett gemensamt ansvar.

10. Alla!

Bibliotekens uppsökande verksamhet har varierat under åren och dessutom varit mer eller mindre omfattande beroende på lokala prioriteringar. Den försämrade tillgången på bibliotek och den ojämna placeringen av biblioteken har försvårat särskilt för barn och ungdomar, äldre och personer utan bibliotekserfarenhet att besöka biblioteken. De grupper som prioriteras i Bibliotekslagen måste prioriteras även på biblioteken. Äldre personer och nyanlända ställer nya krav både på kompetenser, medier och lokaler.

För dessa grupper är centrala strategiska insatser nödvändiga. Biblioteken måste återuppta sitt uppsökande arbete för att kunna nå en större andel av befolkningen och bibliotekspersonal måste arbeta utanför biblioteket i nära samverkan med lokalsamhället. En s.k. efterfrågestyrd verksamhet gynnar bara dem som redan använder biblioteken och har förutsättningar och möjligheter att uttrycka sin krav. Stora gruppers behov och önskemål blir på det sättet inte tillgodosedda.

Det fordras tydlig politisk styrning, hög medvetenhet och stora kunskaper hos personalen för att motverka sådan snedfördelning. Vi efterlyser verkningfulla incitament för utveckling av sådant arbete!

BiS styrelse
genom Lena Lundgren
lena.a.lundgren@gmail.com